

**ՀՀ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԱՐԵՎԻԿ ՎԱՆՈՅԻ

**Բալկանյան պատերազմները (1912 – 1913 թթ.) և
Ռուսաստանի դիրքորոշումը**

**Է.00.02 «Համաշխարհային պատմություն»
մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների
թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսության**

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2013

Ատենախոսությունը թեման հաստատվել է Խ. Աբովյանի անվան
հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում

Գիտական ղեկավար՝

պատմական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆ.՝ Ավանեսյան Վ. Ս.

Պաշտոնական ընդհանխոսներ՝

պատմական գիտությունների դոկտոր՝
Խուդինյան Գ.Ս.

պատմական գիտությունների թեկնածու՝
Մարտիրոսյան Մ.Ե.

Առաջատար կազմակերպություն՝

Երևանի պետական համալսարան

Պաշտպանությունը կայանալու է 2013 թ. մայիսի 8-ին, ժ. 15:00-ին ՀՀ
ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտում գործող ՀՀ ԲՈՀ-ի 006
«Համաշխարհային պատմություն» մասնագիտական խորհրդում
(հասցեն՝ 0019, ք. Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24/4):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ
արևելագիտության ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2013 թ. ապրիլի 4-ին:

Մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար, պ.գ.թ.

Ղազարյան Ռ. Պ.

Աշխատանքի ընդհանուր բնութագիրը

Թեմայի արդիականությունը: XX դարասկզբի միջազգային իրադարձությունների համատեքստում և ժամանակակիցների ներկայացումներում Բալկանները միշտ ընդունվում էին որպես բացասաբար երանգավորված աշխարհաքաղաքական տարածաշրջան: Արդեն իսկ “Բալկաններ” անունը հաճախ ուղեկցվում է տարածաշրջանի այնպիսի բնութագրերով, ինչպիսիք են Եվրոպայի “վառողային մառան” և “խոցելի փորատակ”: Նմանատիպ բացասական երանգավորումը բնորոշ է նաև XX դարում լայն տարածում գտած “բալկանացում” հասկացությանը: Հանրաձայն վերլուծաբան և հրապարակախոս Ռանկո Պետկովիչի գնահատմամբ բալկանացումը բալկանյան պետությունների միջև տարածքային վեճերի պատճառով ընթացող անընդհատ հակամարտությունը վիճակ է, ինչպես նաև բալկանյան տարածաշրջանի անընդմեջ ատոմականացում:¹ Դրան կարելի է ավելացնել նաև եվրոպական տեղությունների բազմամյա շահանդուլական “խաղի” գործոնը: Բալկանաչափ ծանր և դեռևս չհաղթահարվող ձգնաժամը, չնայած նրան, որ նախկին հարավսլավական հանրապետությունների անկախությունը պաշտոնապես ճանաչվել էր, և Մակեդոնիայում ընթացող զինված դիմադրությունը՝ Բալկաններում հակամարտությունների աղբյուրների առանձին արտահայտումներն են: Ռազմավարական կարևոր և խիտ բնակեցված բալկանյան տարածաշրջանի ժամանակակից բարդ խնդիրներից շատերը կրում են օբյեկտիվ բնույթ: XIX դարի վերջից այս տարածաշրջանն առանձնանում է նախ և առաջ իր երկարատև և բնորոշ հակամարտություններով: Դրանք ոչ միայն պարբերաբար կրկնվում էին, այլև նախորդեցին Առաջին համաշխարհային պատերազմին: Նման իրավիճակը շատ դեպքերում որոշվում էր երեք գլխավոր դավանանքների՝ ուղղափառի, կաթոլիկի և իսլամի, առնչությամբ, ինչը բազմիցս վերափոխվում էր սուր կրոնային հակամարտությունների: Բարդացման մյուս բաղադրիչը Բալկաններում էթնիկ բազմազանությունն էր, որը ոչ միայն գաղթի, այլև օսմանյան իշխանությունների անմիջական քաղաքականության հետևանք էր, որն էլ բարձրացնում էր հակամարտության աստիճանը: Բալկանյան ժողովուրդները ձևավորվել են իրար հակասող մշակութաքաղաքական ազդեցությունների պայմաններում. դարերի ընթացքում նրանք գտնվում էին օսմանյան և ավստրո-հունգարական կայսրությունների իշխանության ներքո, բացի դրանից իրենց վրա զգացել են Ռուսական կայսրության ազդեցությունը: Վերջապես, XX դարում Բալկանյան թերակղզու տարածքում տեղի ունեցավ մասշտաբային քաղաքական

¹Petkovic R. Effekts of the Yugoslav Crisis upon the Balkan Situation. CCS Survey. Belgrade, 1996.p. 3.

գաղափարախոսությունների՝ կոմունիզմի, ֆաշիզմի և ազգայնականության բախում, ինչն ավելի ուժեղացրեց տարածաշրջանի հակամարտային ներուժը:²

Այսպիսով, երկար ժամանակահատվածի ընթացքում Բալկանյան թերակղզին մնում էր այն կարևոր տարածաշրջաններից մեկը, որտեղ խտացվել էր միջազգային քաղաքականության հիմնական ուղղությունների լայն տարապատկերը՝ տնտեսությունը, մշակույթը, ռազմաքաղաքական և ազգային շահերը: Բալկանյան երկրները անընդհատ ուշադրության առարկա դարձան ոչ միայն Եվրոպական տերությունների, այլև Մերձավոր Արևելքի, նախ և առաջ Թուրքիայի, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի համար:

Ներկայումս Բալկաններում խաղարկվող աշխարհաքաղաքական քարտեզը անմիջականորեն դիպչում է Ռուսաստանի շահերին: Ակնհայտ է, որ Ռուսաստանի հնարավորությունների սահմանափակման պայմաններում ազդեցություն ունենալ Եվրոպական քաղաքականության ընթացքի վրա, խորացնելով նրա հակադրումը Հյուսիսատլանտյան միությանը, չնայած այն բանին, որ Արևելյան Եվրոպան “հեռացել էր” հարավեվրոպական տնտեսական, քաղաքական և մշակութային տարածք, Ռուսաստանի համար Բալկանները մնում են այն եզակի հնարավորություններից մեկը, որը թույլ կտար նրան վերականգնել իր դերը Եվրոպական տերությունների “համերգում”: Այս հանգամանքը արդիական է նաև մեր օրերում, քանի որ Ռուսաստանի նոր քաղաքական ղեկավարությունն արդեն լուրջ հայտ է ներկայացրել՝ հռչակելով քաղաքական թեզը այն մասին, որ Ռուսաստանը մնում է Եվրոպական հզոր տերություն:

Բալկանյան Եվրոպայի ժամանակակից տնտեսական և քաղաքական գործընթացն արտացոլում է ոչ միայն նոր Եվրոպական կարգի շարժումը և ուղղությունը, այն նաև ի հայտ է բերում նոր միտումներ համաշխարհային քաղաքականությունում, նախ և առաջ ժամանակակից առանձնահատկությունը, որն նշվում է որպես գլոբալացման երևույթ: Բացի այդ, Բալկանների շուրջը ստեղծված ժամանակակից իրավիճակը ի հայտ բերեց մի շարք տերությունների նոր վարքագիծ՝ այսպես կոչված “ազատավայր”, որը դուրս է գալիս միջազգային իրավունքի հաստատված նորմերի սահմաններից և, որը, կարելի է ասել, չի նպաստում միջազգային կայունությանը:

Բնական է, որ միջազգային քաղաքականության նոր երևույթները, որոնք այսպես թե այնպես կապված են բալկանյան տարածաշրջանի երկրների հետ, անբաժան են ողջ պատմական գործընթացից, որի կարևոր տեսանկյուններից մեկն էլ հենց

---

²Хантингтон С. П., Столкновение цивилизаций и переустройство мирового порядка (открытки из книги). //Projet Contra. М., 1997.с. 121.

համաշխարհային դիվանագիտության սուբյեկտների պայքարն է Բալկաններում առաջատարության հասնելու համար:

XX դարի սկզբին Բալկաններն իրենից ներկայացնում էին կարևոր ռազմավարական տարածաշրջան, որն համարվում էր “վրդովմունքի գործոն” մեծ տերությունների ռազմաքաղաքական միությունների հետ փոխհարաբերություններում: Եվրոպական տերությունների քաղաքական պայքարի ուժեղացումը և դիվանագիտական ակտիվ գործունեությունը միջև անաչառորեն վեր էր ածում բալկանյան տարածաշրջանի երկրները եվրոպական քաղաքական կյանքի առարկայի: Դա իր հերթին նպաստում էր բալկանյան պետությունների քաղաքական ընտրախավերի մոտ նրանց բացառիկության և եվրոպական քաղաքական կյանքում բարձր աստիճանի արժեքավորության գաղափարի ձևավորմանը:

XX դարի վերջին այդ երևույթը վերածնվեց, սակայն արդեն որակապես այլ մակարդակում և շատ ավելի բարդ իրավիճակներում, քան XX հարյուրամյակի սկզբին էր: Հենց այդ պատճառով էլ կարևորվում է բալկանյան գործընթացների առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը: Չնայած բալկանյան հակամարտությունների անընդհատ կրկնությանը, դրանց բնույթը մինչև վերջ պարզված չէ և գոյություն ունեցող գիտական պատկերացումների հիման վրա փոքր-ինչ հնարավորություն անգամ չկա դուրս գալու դրանց կանխատեսման լիարժեք մակարդակի վրա:³

Հետազոտության **նպատակը** կայանում է նրանում, որ XX դարի սկզբին Բալկանյան թերակղզու երկրներում քաղաքական գործընթացներ բովանդակությունը, ընթացքի և հետևանքների, ինչպես նաև Ռուսաստանի ազգային շահերի հետ նրանց հարաբերակցության աստիճանի և բնույթի հայտնաբերման միջոցով բացահայտել բալկանյան իրադարձությունների ազդեցության մակարդակը Պետերբուրգի արտաքին քաղաքական ուղղության ստեղծման և իրականացման գործընթացների վրա ինչպես բալկանյան երկրների, այնպես էլ եվրոպական կաբինետների նկատմամբ:

Հիմնական նպատակից առաջանում են հետևյալ **խնդիրները**՝

✓ վերլուծել Բալկանյան թերակղզու տեղը և դերը եվրոպական միջազգային համակարգում XIX դարի վերջին – XX դարի սկզբին,

✓ գնահատել ռուսական դիվանագիտության արտաքին քաղաքական գործունեության վրա Բոսնիական ձգնաժամի ազդեցության աստիճանը,

---

³Тренина Д. Степанова Е. Косово, - нежуднародные аспекты кризиса. Московский Центр Карнеги. М.: Гендальф, 1999. с. 309

✓ հետևել բալկանյան երկրների միջև փոխհարաբերությունների զարգացումը Թուրքիայի հետ նրանց զինված բախման նախաշեմին,

✓ գտնել բալկանյան դաշնակիցների միջավայրում ընթացող շոշափելի տարածայնությունները և գնահատել բալկանյան գործոնի ազդեցության աստիճանը բանակցային գործընթացի ընթացքում պետերբուրգյան կառավարության մարտավարության ընտրության վրա,

✓ հետազոտել Բալկանյան միության փլուզման պատճառները, հետևել թերակղզում նոր ռազմա-քաղաքական ձևավորումների տեսքով նրա ձևափոխումների և ցույց տալ դրանց կախվածությունը Պետերբուրգի արտաքին քաղաքական ուղղությունից,

✓ վերլուծել բալկանյան երկրների “ինքնուրույն” քաղաքականության արդյունքները թերակղզում զինված հիմնախնդրի սրման ընթացքում, գնահատել նրանց ազդեցության աստիճանը միջազգային հարաբերությունների ընթացքի վրա և բնութագրել Ռուսաստանի քաղաքականությունը ստեղծված պայմաններում,

✓ բացահայտել բալկանյան հիմնախնդրին վերաբերվող միջազգային հարաբերությունների եվրոպական գերտերությունների միջև եղած տարածայնությունների խորացման պատճառները և դրանց հետևանքները:

Հետազոտության գիտական նորույթը: Առաջադրվում և փաստագրականորեն հաստատվում է Բալկաններում զինված հակամարտությունների փոխկապակցված հաջորդականության առկայության գաղափարը, ինչը մեկ ընդհանուր միջազգային հակամարտության գոյության հաստատումը դարձավ, որն առաջացել էր Բալկանյան թերակղզու փոքր երկրների միջև զինված բախումների ընթացքում: Դրա հետ կապված տվյալ հակամարտության ընդունված բաժանումը Առաջին և Երկրորդ Բալկանյան պատերազմների համարում ենք բավականին պայմանական:

Առաջադրվել և, ինչպես ենթադրում ենք, փաստագրական հաստատվել է եվրոպական քաղաքականության մեջ Ռուսաստանի “վերադարձի” գաղափարը Բալկանյան թերակղզում նրա կողմից ստեղծված “անվտանգության գոտու” միջոցով:

Նախկինում չօգտագործված արխիվային նյութերի միջոցով հաստատվել է Ռուսաստանի դաշնակիցների տատանումը և երբեմն ակնհայտ հակասական դիրք այն հարցերում, որոնք վերաբերվում են Բալկանյան թերակղզում վերջինիս դիրքերի ամրապնդմանը:

Հետազոտության ժամանակագրական շրջանակներն ընդգրկում են 1912-1913 թ.թ.: Այդ ժամանակահատվածը ոչ միայն Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակագրական

նախերգանքն էր, այլև քաղաքական-տնտեսական ինքնատիպ տարածքի ձևավորման կարևոր փուլ էր եվրոպական մայրցամաքի բալկանյան մասում:

Մեթոդաբանություն: Մեթոդոլոգիական պլանում առաջարկվում է հետազոտել մի կողմից որպես «Longe Dure`e»-ի մեծ երկարատևության բացառիկություններից մեկը և համապատասխան զուտ քաղաքական տվյալների հետ միատեղ վերլուծմանն ներգրավել տնտեսական, հասարակագիտական, աշխարհագրական և այլ նյութեր: Մյուս կողմից՝ անհրաժեշտ է այնպիսի կարևոր հետազոտական մեթոդների օգտագործումը, ինչպիսին են՝ պատմա-համեմատական, համակարգային-գործառնական, դրոնք թույլ են տալիս հետևել բալկանյան ձգնաժամի հասունացման հետ կապված իրադարձությունների պաճառահետևանքային կապերը, դուրս բերել ընդհանուր և առանձնահատուկ գծերը: Վերջապես՝ համապատասխան պատմականության սկզբունքներին, ինչպես քաղաքական, այնպես նաև այլ կարգի բոլոր երևույթները տեղավորված են պատմական ենթատեքստում:

Նյութի շարադրանքը, ատենախոսության կառուցվածքը համապատասխանում են հիմնախնդրային-ժամանակագրական մոտեցմանը:

Աշխատանքի կիրառական նշանակությունը: Ատենախոսության արդյունքները և եզրակացությունները նախ կարող են օգտագործվել Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության պատմության, Եվրոպայի և Բալկանյան թերակղզու երկրների միջազգային հարաբերությունների ընդհանրացված հետազոտությունների նկարագրության ժամանակ, “Եվրոպայի և Ամերիկայի երկրների նոր պատմություն” ուսումնական կուրսում, ինչպես նաև ինչպես նաև “Աշխարհաքաղաքականության հիմունքներ” և “Միջազգային հարաբերությունների պատմություն և տեսություն” կուրսերում ընդհանուր պատմական հիմնախնդիրների ուսումնասիրման ժամանակ:

Աշխատանքի փորձաքննությունը ու պաշտոնական հավաստությունը: Ատենախոսության հիմնական դրույթները և եզրահանգումները ներկայացվել են հեղինակի կողմից հրատարակված գիտական հոդվածներում:

Օգտագործված աղբյուրների ու գրականության տեսությունը: Սկզբնաղբյուրների բազան ներկայացված է արխիվային նյութերով, մամուլում հրատարակված փաստաթղթերով, հրատարակություններով և հուշագրական գրականությամբ:

Ատենախոսության մեջ օգտագործված արխիվային նյութերը ըստ բովանդակության կարելի է պայմանականորեն խմբավորել հետևյալ կերպ:

Առաջին խմբի մեջ են մտել Ռուսական Կայսրության Արտաքին Քաղաքականության Արխիվի (ՌԿԱՔԱ) (АВІРХ) և Ռուսական Պետական Ռազմա-Պատմական Արխիվի (ՌՊՌՊԱ) (РГВИА) ֆոնդերում գտնվող չիրապարակված փաստաթղթերը:

Երկրորդ խումբը ներառում է հրատարակված հրապարակումները:

Հյուպատոսական զեկույցների հավաքածուն հրատարակվում էր մի քանի տասնամյակների ընթացքում՝ սկսած 1898 թ-ից և ներառում է հոդվածներ, որոնք հիմնված են տարբեր տարածաշրջանների ռուսական հյուպատոսների պաշտոնական զեկույցների վրա⁴: Նրանցում նկարագրվում էր երկրների այն ժամանակվա համար ժամանակակից առևտրա-արդյունաբերական վիճակը, բնական հարստությունների բնութագիրը, վերլուծության էր ենթարկվում և կանխատեսումներ էր արվում տարածաշրջանների հետագա զարգացման վերաբերյալ:

Հրապարակված սկզբնաղբյուրների մեջ հատուկ տեղ են զբաղեցնում դիվանագիտական փաստաթղթերի հավաքածուները, որոնք վերաբերվում են 1912 թ. օգոստոսից մինչև 1913 թ. հուլիս ընկած ժամանակահատվածում Բալկանյան թերակղզում տեղի ունեցող իրադարձությունները: Դրանց են պատկանում Գլխավոր շտաբի Գլխավոր Վարչության (ԳՇԳՎ ժողովածու, պրակ 1-62)⁵ կողմից հրապարակված նյութերը, ԱԳՆ կողմից հրատարակված դիվանագիտական փաստաթղթերի ժողովածուները⁶, ինչպես նաև “Միջազգային հարաբերությունները ինպերիալիզմի դարաշրջանում” բազմախատոր պաշտոնական հրատարակությունը⁷:

Ատենախոսական հետազոտության մեջ օգտագործվել են նաև Եվրոպայի պետությունների հետ Ռուսաստանի կառավարության կողմից կնքված պայմանագրերի և համաձայնագրերի հրատարակված

---

⁴Сборник консульских донесений. – СПб.: Тв-во худ. печати, 1898-1907.Россия. Главное Управление Генерального Штаба. Сб-к ГУГШ. Вып. 1-37, 39-41, 43-62. СПб: Военная тип-я, 1909-1914.

⁵Раздел азиатской Турции.По секретным документам бывшего МИД. М., 1925.

⁶Россия .МИД.Сборник дипломатических документов касающихся событий на Балканском полуострове (авг. 1912—июль 1913 гг.).СПб., 1914. 59 с.; Сборник договоров России с другими государствами 1856-1917. М., 1952.

⁷“Международные отношения в эпоху империализма”.М.: Госполитиздат, 1938.;

տեքստերը, ինչպես նաև բալկանյան պետությունների միջև կնքված համաձայնագրերի տեքստերը⁸:

Ատենախոսական աշխատանքում նաև օգտագործվել են Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարարների (Ա.Պ. Իզվոլսկու, Ս.Դ. Սազոնովի), Բուլղարիայի վարչապետ Ի.Ե. Չեշովի, Ֆորին Օֆֆիսի ղեկավար Է. Գրեյի, ինչպես նաև դեսպանների հուշագրությունները⁹, որոնք կազմում են սկզբնաղբյուրների երրորդ խումբը:

Սկզբնաղբյուրների չորրորդ խումբն են ներկայացնում պարբերական մամուլում առկա նյութերը: Հետազոտությունների ժամանակ օգտագործվել են տարբեր պարբերական հրատարակումներ: Դրանց են պատկանում՝ կառավարության «Կառավարական բանբեր» պաշտոնական տարագիր օրգանը, բուրժուա-միապետական «Новоевремя», բուրժուա-ազատական «ВестникЕвропы» ամսագիրը և «Русскоеслово» թերթը, սահմանադրական ժողովրդավանների «Русскаямысль» ամսագիրը և «Речь» թերթը: Մամուլի և դիվանագիտական գերատեսչության փոխհարաբերությունները պարունակում է ՌԿԱՔԱ-ը (АВПРЯ):

Այսպիսով, հետազոտությունում օգտագործված սկզբնաղբյուրային բազան թույլ է տալիս վերարտադրել ոչ միայն քիչ հայտնի, այլև Ռուսաստանի, բալկանյան երկրների արտաքին քաղաքականության և միջազգային հարաբերությունների պատմության նախկինում անհայտ դրվագները:

Ընդհանուր առմամբ՝ XX դարի սկզբի Ռուսաստանի բալկանյան քաղաքականությունը մասնակի ուսումնասիրվել է ռուսական և բալկանյան երկրների պատմագրությունում: Ռուսական պատմագիտական գրականության առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ զինված տարածայնությունը Բալկաններում դիտարկվում է նախ և առաջ համաշխարհային պատերազմին եվրոպական տերությունների նախապատրաստական շրջանակներում, մինչդեռ այն

---

⁸Материалы по истории франко-русских отношений за 1910-1914 гг.Сборник секретных дипломатических документов бывшего императорского российского министерства иностранных дел". М., 1922.; Королев А.Г., Фрейдфельд О.И. Международные отношения 1870-1918 гг. Сборник документов.М.: Академия, 1940.; Сборник дипломатических документов касающихся событий на Балканском полуострове (8.1912 - 7.1913гг.). СПб., 1914. 59 с.

⁹Извольский А.П. Воспоминания. М.-Пг., 1924.; Сазонов С.Д. Воспоминания М.:Международные отношения, 1991.; Пуанкаре Р. Происхождение Мировой войны. М.: Мир, 1924.; Гешов И.Е. Балканский союз. Воспоминания и документы.Пг., 1915.; Grey Ed. 25 years 1892-1916. In 3 vol.- London,1935.; Бьюкенен Д. Мемуары дипломата. М.: Международные отношения, 1991.; Boghitchsewitsch M. Die auswärtige Politik Serbiens 1903-1914. – Berlin, 1928.

որոշ չափով համարվում է միջազգային հարաբերությունների ձգնաժամի ինքնուրույն արտահայտում:

Միջազգային հարաբերությունների ձգնաժամը հնարավորություն ստեղծեց երևան գալու առաջին հետազոտություններին՝ տառաջփորեն “տաք հետքերով”: Սակայն այս հետազոտությունները մեծ մասամբ կրում էին անձնականության, հրապարակախոսական և նկարագրական բնույթ: Նմանատիպ աշխատանքների շարքում կարելի է դասել Ե.Պ. Սեմյոնովի, Գ.Գ. Տելբերգի, Վ.Ի. Շարիյի, Գ. Վերիտասի հետազոտությունները:¹⁰

Աշխատանքների մեկ այլ խումբ էին կազմում այն հրատարակումները, որոնք նվիրված էին բալկանյան պատերազմների դիվանագիտական նախապատրաստման նկարագրությանը (Վ.Ե. Բելինսկի, Բ.Լ. Եյաշև, Ա.Ի. Բելիշ¹¹): Հատուկ հետաքրքրություն են ներկայացնում բալկանյան երկրների զլխավոր շտաբներում հավատարմագրված հատուկ թղթակիցների՝ Լ.Ղ. Տրոցկու, Վ.Ի. Նեմիրովիչ-Ղանչենկոյի, Վ.Ն. Ֆոն Դրեյերի նոթերը և հոդվածները¹²: Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել Պ. Միլյուկովի և Ե.Ա. Ադանովի աշխատանքներին, որտեղ ներկայացված են եղել բալկանյան հարցի համալիր դիտարկման առաջին փորձերը¹³:

Հատուկ խումբ է կազմում արտաքին քաղաքականության հարցերին վերաբերվող տեսական աշխատությունները և բանավեճային հրատարակումները, որոնք վերաբերվում էին արտաքին քաղաքականության հարցերի վերաբերյալ Ռուսաստանում և բալկանյան երկրներում կարծիքների փոփոխություններին: Այս առումով ոչ պակաս կարևոր են XX դարի սկզբի այնպիսի հասարակական-քաղաքական գործիչների աշխատանքները, ինչպիսիք են Պ. Միլյուկովը

---

¹⁰Тельберг Г. Г. Россия и проливы - Томск, 1915; Шарый В. И. Россия и ее конкуренты на Балканском полуострове. Доклады на 1-м Южнорусском торговом-промышленном съезде в Одессе 1910 г. Отчеты съезда. Т. 1. Одесса, 1910; Веритас Г., Семенов Е. П. Предательство Болгарии. Документальная история болгаро-сербской войны 1913 г. и вступления Болгарии в лоно германизма. Пг.: Суворин, 1916.

¹¹Белинский В. Е. Современная политика великих держав в ее главных очертаниях. Пг., 1915; Белич А. И. Сербь и болгары в Балканском союзе. СПб: Тип. Т-ва А. С. Суворина “Новое время”, 1913; Эльяшев Б. Л. Англо-германские отношения. К вопросу об экономическом и политическом взаимоотношениях Англии и Германии. Париж, 1915.

¹²Троцкий Л. Д., Кабацкий Х. С. Очерки политической Болгарии: Статьи. М.- Пг.: Госиздат, 1923. 203 с.; Немирович-Данченко Вас. И. С вооруженным народом. Дневник корреспондента в болгарской армии. Т.1-2// Собр.соч. Т. 14-15. СПб, 1913; Дрейер В. Н. Фон На закате империи. М., 1965.

¹³Милюков П. Н. Балканский кризис и политика А. П. Извольского. СПб., 1910. 404 с.; Адамов Е. А. Константинополь и проливы./ Проливы. (Сб-к ст.). М., 1914

և Լ.Ղ. Տրոցկին¹⁴, որոնց աշխատանքներում, սակայն “առաջին ականատեսների կողմից” նկարագրվել են ոչ միայն Բալկաններում տեղի ունեցող իրադարձությունները, այլ նաև ռուսական հասարակայնության վերաբերմունքը դրանց նկատմամբ:

Հատկապես պետք է նշել այն ավանդը, որը ներդրել է Վ.Ի. Լենինը¹⁵ բալկանյան հիմնախնդրի վերաբերյալ իր նշումներում:

Առանձին խմբի մեջ կարելի է առանձնացնել տարբեր ժողովածուներում¹⁶ զետեղված հրապարակումները, որոնց մեջ հետազոտողները ձգտել են վերլուծության ենթարկել իրադարձությունները և տալ դրանց փորձագիտական գնահատականը:

Ոչ պակաս հետաքրքրություն են ներկայացնում բուլղար և սերբ հեղինակներ Ա.Խրիստովի, Ի.Ս.Մինչևի, Խր.Սիլյանովի, Կ.Պոպովի հրապարակումները: Այդ աշխատանքների առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ դրանցում միակողմանիորեն դիտարկվում են տեղի ունեցող իրադարձությունները՝ յուրաքանչյուրը հաշվի առնելով իր ազգային պետական շահը¹⁷:

Դիվանագիտական տարատեսակը ավելի մանրամասն դիտարկվել է այնպիսի հրատարակումներում, ինչպես օրինակ՝ “История дипломатии”, “Восточный вопрос во внешней политике России”, “Дрангах Остен” и народы Центральной, Восточной и Юго-восточной Европы 1871-1918 г.г.”, “История внешней политики России” (конец XIX – начало XX века)¹⁸:

---

¹⁴Милюков П. Н. Воспоминания (1859-1917) , М., 1990. 520 с.; Троцкий Л. Д. Сочинения. Сер. П. Перед историческим рубежом. Т. VI Балканы и балканская война. М.-Л.: Госиздат, 1926.

¹⁵Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Т. 22. М., 1980. С. 142-143.; Ленин В. И. ПСС. Т. 23. М, 1980. С. 38-39.; Ленин В. И. ПСС. Т. 17. М., 1980. С. 221-232.

¹⁶“Проливы” Предисл. Ф. Ротштейна. М., 1923. 101 с; “История нашего времени”. /В кн.: Современная культура и ее проблемы. Т. 3. М., 1913. – 565 с.; Морская сторона балканского вопроса. “Морской Сборник”, 1913., №11.

¹⁷Христов А. Действията на 4-та П. Пръславска дивизия в освободителната война 1912-1913 г.г. Ч. 1. София, 1915.; Минчев И. М. Сръбские ламтежи за български земли. София, 1917. 35 с.; Силянв Хр. Сръбско-българският спор и Русия. София, 1915.; Поповъ К. Г. Стопанска България. През 1911 г. Статистическата исследования. София, 1916.

¹⁸История дипломатии. Т. 2. М.: Госполитиздат, 1963.; Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XIX – нначало XX вв. М.: Наука, 1978; “Дранг нах Остен” и народы Центральной Восточной и Юговосточной Европы 1871-1918 г.г. М.: Наука, 1977.; История внешней политики России. Конец XIX - начало XX в. М.: Международные отношения, 1999

Առանձին խմբի մեջ պետք է դասել Կ.Բ.Վինոգրադովի, Ն.Ի.Աստաֆևի, Ա.Վ.Իզմաստևի¹⁹ ինքնատիպ, վերլուծական հետազոտությունները:

Բացի տնտեսական գործոնից, ցարական կառավարության դիրքորոշման վրա մեծ ազդեցություն էր գործում հասարակական կարծիքը, որը ներկայացվում էր տարբեր քաղաքական կուսակցություններով և հասարակական շարժումներով: Այդ գործոնի դերի մասին են վկայում Ի.Վ. Բեստուժևի, Ա.Ն. Բոխանովի, Վ.Ս. Դյակինի, Լ.Ե. Շեպելևի, Վ.Ի. Ստարցևի և այլոց²⁰ աշխատանքները:

Բալկանյան երկրների պատմությանը նվիրված հետազոտությունները նույնպես կարելի է բաժանել՝ առաջին՝ աշխատանքներ, որոնք ընդհանուր առմամբ հետևում էին լենինյան ձևակերպումներին: Երկրորդ, աշխատանքներ Մ.Ն.Պոկրովսկու “ուղղագիծ” գնահատումների ոգով, որոնց էությունը կայանում էր նրանում, որ Ռուսաստանը կոնկրետ ձգտումներ ուներ զավթելու Պոլիսը և նեղուցները²¹: Հետագայում հայտնվեցին Ա.Վ.Կարասևի, Վ.Ի.Կոսիկի, Ա.Գ. Ջադոխինի, Ա.Յու. Նիզովսկու բալկանյան ժողովուրդների ոչ իդեալական պատմության ուսումնասիրմանն ուղղված այլընտրանքային հետազոտությունները, որոնք հնազանդորեն հետևում էին ռուսական արտաքին քաղաքականությանը և բալկանյան ազգայնամոլության իրական արտահայտումներին, ինչը բնորոշ էր թերակղզու, առանց բացառության, բոլոր ազգերին²²:

Վ.Ն. Վինոգրադովի, Վ.Ի. Ֆրեյդզոնի և Ե.Կ. Վյազենսկայայի աշխատությունները կառուցված են առաջին հերթին բալկանյան ժողովուրդներին բնորոշ ազգային դիմագծերի համալիր ուսումնասիրման, միջազգային ասպարեզում իրենց պետական շահերի

---

¹⁹Виноградова К. Б. Боснийский кризис в 1908-1909гг.А.: АГУ, 1964.; Астафев Н. И. Русско-германские отношения 1905-1911 гг. М.: Изд-во Московского Университета, 1972.; Игнатъев А. В. Русско-английские отношения накануне первой мировой войны. М., 1962.

²⁰Бестужев И. В. Борьба в России по вопросам внешней политики 1906-1910 гг.М.: Изд-во АН СССР, 1961.; Боханов А. Н. Буржуазная пресса России.М.: Наука, 1984.; Дякин В. С. Самодержавие, буржуазия и дворянство в 1907-1911 гг. А.: Наука, 1978.; Шепелев Л. Е. Царизм и буржуазия в 1904-1914 гг. А.: Наука, 1987.; Страцев В. И. Русская буржуазия и самодержавие в 1905-1917 гг. А.: Наука, 1977.

²¹Покровский М. Н. Внешняя политика России в конце XIX в. / В кн.: Дипломатия и войны царской России в XIXв. М., 1923.

²²Карасев А. В. Сербия и Черногория 1903-1913 гг. Балканские войны /Сб-к ст.: На путях к Югославии: за и против. М.: Индрик, 1997. С. 303-317; Косик В. И. Македония – споры, соглашения, войны. / Сб-к ст.: На путях к Югославии. М.: Индрик, 1997. С. 318-319; Задохин А. Г. , Низовский С. Ю. Пороховой погреб Европы. М.: Вече, 2000.

իրականացման հետ կապված մեծապետական զաղափարների ու հիմնախնդիրների առաջացման և բախման հետազոտության վրա²³:

Բալկանյան թերակղզու երկրներում գերմանական և ավստրո-հունգարական կապիտալիզմի նվաճողական քաղաքականությանը բավականաչափ մեծ ուշադրություն է հատկացված: Այդ պրոցեսները բավականին մանրամասն ներկայացված են Պ.Վ. Ժոզովի, Ա.Ս. Սիլինի, Վ.Վ. Ջայցի, Մ.Ա. Բիրմանի, Վ.Ա.Ժեբոքրիցկու և Գ.Մ. Տրուխնովի աշխատանքներում²⁴:

Ուսումնասիրվող հիմնախնդրի համատեքստում անտարակուսելի և անթաքույց հետաքրքրություն են ներկայացնում Յու.Ա.Պիսարևի, Բ.Ս.Պոպովի²⁵ և այլոց աշխատանքները:

Յու.Ա.Պիսարևի, Ա.Չակիրի աշխատանքներում անհերքելի արժանիք է համարվում այն, որ հեղինակները բավականին տեղին և ժամանակին արտացոլում են ներքաղաքական պայքարի, սոցիալական և զաղափարախոսական բախումների, ազգամիջյան և կրոնական հակասությունների պատմությունը²⁶:

Բալկաններում միջազգային հարաբերությունների սրման հետ կապված հարցի առաջին հետազոտողներից մեկն է անգլիացի

---

²³Виноградов В. Н. “Вклад” малых стран в развязывание Первой мировой войны. / Первая мировая война : Пролог XX в. М.: Наука 1999.; Фрейдзон В. И. Югославизм и “великие идеи” у хорватов и сербов монархии Габсбургов во второй половине XIXвека. / Сб-к ст.: На путях к Югославии: за и против. М.: Индрик, 1997.; Вяземская Е.К. Пороховой погреб на Балканах – Босния и Герцеговина 1878-1918 гг. /Сб-к ст.: На путях к Югославии; за и против. М.: Индрик, 1997. с. 286-318..

²⁴Жогов П.В. Дипломатия Германии и Австро-Венгрии и первая Балканская война 1912-1913 гг.М.: Наука 1969.; Силин А. С. Экспансия германского империализма на Ближнем Востоке накануне первой мировой войны. М.: Наука, 1976.; Заицев В.В. Германская политика на Балканах и позиция Англии в период Лондонской конференции послов великих держав 1912-1913 гг./Германская восточная политика в новое и новейшее время. М.: Наука 1974.; Бирман М. А. Дипломатия Германии и Балканский союз в 1912 г. /Исследования по славяно-германским отношениям. М.: Наука 1971.; Жебокрцкий В.А. Болгария в период Балканских войн 1912-1913 гг. Киев 1961.; Трухнов Г.М. Германская империалистическая политика на Балканах в период первой Балканской войны. М,1948.

²⁵Писарев Ю.А. Сербия и Черногория в первой мировой войне.М.: Наука 1968.; Виноградов В.Н. Об исторических корнях “горячих точек” на Балканах. “Новая и новейшая история”, 1993.-№ 4. С. 3-13.; Попов Б. С. Национально-освободительное и рабочее движение в Болгарии и Сербии в 1871-1914 гг. М., 1958.

²⁶Писарев Ю.А. Освободительное движение югославских народов Австро-Венгрии.М.: Академия наук 1962.; Чакир А. Роль государств Юго-Восточной Европы в международных отношениях (1908-1913 гг.) / В кн.: Nouvelles etudes Thistoire, Bucuresti, 1980. С. 269-283.

պատմաբան Ջ. Գուչը²⁷: Իր աշխատանքում նա փորձեց ապացուցել, որ պատերազմի առաջացումը 1914 թ-ին տեղի ունեցավ ելնելով որոշ պատահական հանգամանքներից, իսկ Գրեյին և գերմանական կանցլեր Տ. ֆոն Բետման-Հոլվեգին ներկայացրեց որպես “մեծ ջենտլմեններ, որոնք անկեղծորեն սիրահարված էին աշխարհին”²⁸:

Մյուս անգլիացի պատմաբան Ա.Ջ.Պեյլորը, 1957 թ-ին լույս տեսած “Պայքար Եվրոպայում տիրապետության համար, 1848-1918” գրքում, հիմնականում սահմանափակվում է աշխարհամասի դիվանագիտական պատմության ուսումնասիրմամբ²⁹:

Մեծ հետաքրքրություն կարող է ներկայացնել մեկ այլ ամերիկացի հետազոտողի՝ Ի.Հելմրայխի³⁰ աշխատությունը: Հեղինակը բավականին մանրագնինուշադրություն էր դարձնում 1912-1913 թ.թ. իրադարձություններին՝ ռազմական տեսակետից:

Պատմագրությունում առաջին համաշխարհային պատերազմի պատճառների մեջ անձնական գործոնին առաջնային նշանակություն տվող ուղղության ներկայացուցիչների մեջ կարելի է առանձնացնել ամերիկացի խոշոր պատմաբան Ս.Ֆեյին: Պատերազմի սոցիալական պատճառների վերլուծության փոխարեն հիմնական ուշադրություն է դարձվում այս կամ այն հասարակական գործիչների գործողությունների հոգեբանական հիմնավորման քննարկմանը, որոնց սխալներն, նրա կարծիքով, բերեցին համաշխարհային աղետի: վերլուծության մեջ³¹:

Եվրոպական տերությունների հետ Ռուսաստանի փոխհարաբերությունների առանձին տեսակետների, ինչպես նաև “Եվրոպական համերգի” անդամների միջև մի շարք հարցերի, մասնավորապես, երկաթուղային շինարարության շուրջ հակասությունները իրենց արտացոլումը գտան Ա.Կրեպտոնի, ամերիկյան հետազոտողների, Ինդիանայի համալսարանի պրոֆեսորներ Բ. և Չ.Ելավիչի ամուսինների աշխատություններում³²:

Ամերիկյան հետազոտող Ջ.Հոֆմանը իր “Ռուս-ավստրիական մրցակցությունը Բալկաններում” աշխատությունում նպատակ էր դրել ներկայացնել Ռուսաստանի ձգտումը ուժեղացնել իր զինվորական ուժը տարածաշրջաններում, նվաճել Պոլիսը և հաստատել իր համար արդյունավետ նեղուցների ռեժիմը³³:

²⁷Gooch G.P. British documents on the origins of the war 1898-1914. London, 1927.

²⁸Gooch G.P. Before the War. London, 1938, v. II, p. 284.

²⁹Taylor A. The Struggle for Master in Europe.1848-1918.Oxford, 1957.

³⁰Helmreich E. Ch. The diplomacy of the Balkan wars 1912-1913. Cambridge; London Harvard university press., 1938. 523 p.

³¹Փեյ Ս. Происхождение мирового войны. Т. 1. М., 1934.

³²Crampton R.J. The hollow detente: Anglo-German relation in the Balkan 1911-1914. London, 1980 255 p.; Jelavich B., Jelavich Ch. The Establishment of Balkan National States. Seattle, 1978. 358 p.

³³Hoffmann J.W. The Austro-Russian rivalry in the Balkans 1909-1912. Chicago, 1940.

Արևմտաեվրոպական և ամերիկյան հետազոտողների (հատկապես XX դարի կեսերին պատկանող) բնորոշ գծ լարելի է համարել ռուսական կայսրության մեծատիրական քաղաքականության զուգակցումը Սովետական Միության մեծատիրական ձգտումների հետ:

Ակնհայտ հակառուսական բնույթ է կրում Լոնդոնում զերմանիայի նախկին դեսպան Կ. Լիխնովսկու “Իմ առաքելությունը Լոնդոնում 1912-1914 թ.թ.” աշխատությունը³⁴:

Բալկանյան հիմնախնդիրը սերտորեն կապված է “Արևելյան հարցի” ուսումնասիրման հետ, “որի առաջացումը հետևում էր Օսմանյան կայսրության անկման, նրան ենթակա ժողովուրդների ազգային-ազատագրական պայքարի չափերի և կապիտալիզմի զարգացման հետևանքով մղված Մերձավոր Արևելքում եվրոպական տերությունների հակասությունների ուժեղացման հետ”³⁵:

Բալկանյան երկրների, լինի դա Սերբիան, Բուլղարիան կամ Հունաստանը, արտաքին քաղաքականության հիմնախնդիրների ուսումնասիրման գործում մեծ ավանդ ներդրեցին սլավոնական մասնագետները, Բեռլինում Սերբիայի նախկին հավատարմատար Մ.Բոգիչևիչին³⁶:

Բալկանյան պատերազմների նախաշեմին Սերբիայի քաղաքականության հետազոտության համար հատկապես կարևոր է Ա. Տոչևի “Բալկանյան պատերազմներ” մասամբ հուշագրային աշխատանքը³⁷:

Բալկանյան թերակղզում իրավիճակի սրացման պատճառների ուսումնասիրության համար ոչ պակաս կարևոր արժեք է ներկայացնում պատմության տնտեսական հարցերի գծով բուլղարացի մասնագետ Ց. Տոդորովայի աշխատանքը³⁸:

Բալկանյան պատերազմների նախաշեմին Բուլղարիայի և Թուրքիայի ուժերի պատրաստվածության մակարդակի, իրականացվող զորահավաքային և արտաքին քաղաքական միջոցառումների բնույթի, ինչպես նաև զինված գործողությունների ընթացքի նկարագրության հետազոտության համար հատկապես արժեքավոր է Վ.Բունյակովսկու “Բալկանյան պատերազմ.բուլղարական I և III բանակների գործողությունները” աշխատանքը³⁹:

³⁴Lichnovsky K. M. My mission to London 1912-1914, London, 1918.

³⁵Восточный вопрос во внешней политике России. (конец XVIII - начало XX в.) М.: Наука, 1978. 434 с. // В. А. Георгиев и др.

³⁶Boghitschewitsch M. Die auswärtige Politik Serbiens 1903-1914. Berlin, 1928.

³⁷Тошев А. Балканските войни. Т. 2. София, 1931.

³⁸Тодорова Цв. Дипломатическа история на външните заеми на България 1888-1912 гг. София, 1971. 497с.

³⁹Буняковский В. Балканская война. Действия I и III болгарских армий (Критико-историческое исследование). Пг., 1917.

Բացի բուլղարացի հետազոտողներից, սովյալ հիմնախնդրի վերաբերյալ ոչ պակաս հետաքրքրություն են ներկայացնում հարավսլավացի մասնագետների, ինչպես օրինակ, Ա. Պետկովիչի, Դ. Ջոզրաֆսկիի, Մ. Լակովի և այլոց աշխատանքները⁴⁰:

Մեծ տերությունների փոխհարաբերությունների մասին Սերբիայում հետաքրքիր նյութեր են ներկայացված «Велике силе и Србија пред први светски рат» հոդվածների ժողովածուի մեջ⁴¹:

Հարկ է հատուկ նշել մակեդոնական հիմնախնդրին վերաբերվող հետազոտությունները: Պատմագրությունում մակեդոնական հարցը արտացոլված է երկու իրար հակառակ միտումներով. որոշ հետազոտողներ հենց սկզբից ընդունում էին մակեդոնական ժողովրդի գոյությունը, մյուսները հակված էին ընդհանրապես չընդունել մակեդոնացիների՝ որպես ազգ գոյությունը: Այսպես թե այնպես, նրանք ձգտում էին ապացուցել, որ մակեդոնացիները կամ բուլղարացիների մի մասն են կազմում, կամ էլ սերբերի ազգակիցներն են: Բացի դրանից, գոյություն ուներ նաև հիմնախնդրի երրորդ տեսակետը, որը ներկայացվում էր հենց մակեդոնացի հետազոտողների կողմից: Նման «միակողմանի» հետազոտություններին շարքին կարելի է դասել Կ. Սոլարովի, Ու. Բ. Բելի, Ջ. Դոնևի աշխատանքները⁴²:

Բալկանյան հետազոտողների մոտ հատուկ հետաքրքրություն առաջացրեց բալկանյան երկրների հետ Ռուսաստանի փոխհարաբերությունների հիմնախնդիրը: Բոլոր հետազոտողներին հավասարապես հետաքրքրում էր բալկանյան պատերազմի նախաշեմին բալկանյան երկրների արտաքին քաղաքական ուղղվածության ընտրության հարցը: Հետաքրքիր նյութեր է ներկայացնում Ն. Պոպովիչը⁴³ այն մասին, որ բալկանյան երկրները, մասնավորապես Սերբիան, ավելի քան շահագրգռված էին ռուսական կայսրության կողմից աջակցության ստացմանը:

---

⁴⁰Петковић А. Односи Србије са Французском и Англеском 1903-1914. Белград, 1965.; Зографски Д. Европейские державы и Балканы в начале XX в. (1900-1914 гг.) М., 1970.; Лалков М. Австро-Венгрия в сербо-болгарских отношениях 1878-1918 гг. //Европа и Србија. Белград, Нови Сад: Православна реч, 1946. с. 331-340.

⁴¹Велике силе и Србија пред први светски рат: сб-к ст. - Белград, 1976

⁴²Соларовъ К. България и македонската въпросъ причинить на Балканските войни. София, 1925. 180с; Бел У. Б. Македонија и македонците. Скопје, 1992.; Донев Ј. Големите сили и Македонија за време на Првата Балканска војна: некој мегунар. Полит.Аспекти на односот на големите сили кон Македонија за време на Првата балканска војна.Скопје, 1998.151с.

⁴³Поповић Н. Односи Србија и Русија у првом светском рату.Белград, 1977.

Անհրաժեշտ է նշել Ի. Շիլգանովի⁴⁴ աշխատանքը՝ նվիրված ռազմական թղթակիցների գործունեությանը բալկանյան պատերազմի ժամանակ:

Գրականության ընդհանուր ամփոփումը վկայում է, որ մինչև հիմա չկա հատուկ հետազոտություն՝ նվիրված եվրոպական միջազգային քաղաքական համակարգում բալկանյան գործոնի ուսումնասիրմանը և այն ազդեցությանը, որն նա ունեցավ XX դարի սկզբին Ռուսաստանի և “Եվրոպական համերգի” երկրների արտաքին քաղաքական գործունեության վրա:

Աշխատանքի կառուցվածքը և բովանդակությունը: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից (որոնք իրենց հերթին բաժանվում են վեց ենթագլուխների), եզրակացությունից, օգտագործված աղբյուրների և գրականության ցանկից:

Առաջին գլխի՝ **“Քաղաքական գործընթացները Բալկաններում և ռուսական դիվանագիտությունը 20-րդ դարի սկզբին”** բաժանվում է երկու ենթագլխի: Առաջին ենթագլխում, որը վերնագրված է “Բալկանյան գործոնն Ռուսաստանի 1900-1909 թ.թ. եվրոպական քաղաքականությունում դարամուտքին” ներկայացվում են բալկանյան տարածաշրջանում տեղի ունեցած միջազգային ճգնաժամի իրավիճակում բալկանյան գործոնի ազդեցությունը Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության զարգացման վրա: Անհրաժեշտություն առաջացավ գնահատել այն դերը, որը կարող էր խաղալ բալկանյան գործոնը եվրոպական քաղաքականության զարգացման վրա իր աճող ազդեցությամբ: Ռուսական դիվանագիտությունը, ակտիվացնելով իր եվրոպական արտաքին քաղաքականությունը, ձգտում էր օգտագործել բալկանյան թերակղզու երկրները, այսպես կոչված, “անվտանգության գոտու” ստեղծման համար:

Հաջորդ՝ “Տարածքային տարածայնությունները բալկանյան պետությունների միջին զինաբախման նախօրեին և ռուսաց դիվանագիտությունը” ենթագլխում ներկայացվում են Բալկանյան միության ձևավորման գուրծնթացը և ռուսաց դիվանագիտության խնդիրները տվյալ պարագայում: Օգտագործելով բալկանյան ժողովուրդների հակաթուրքական ձգտումները, ռուսական քաղաքական շրջանները իրենց խնդիրը տեսնում էին նրանում, որ թույլ չտան տարածքային հակամարտությունների վտանգավոր խորացումներ հենց Բալկանյան երկրների ընտանիքում, ապահովեն նրանց եթե ոչ աջակցություն, ապա գոնե անաչառություն եվրոպական ուժերի կողմից Օսմանյան կայսրության դեմ իրենց գործողություններում:

---

⁴⁴Шилганов И. Вестители на бо́йна слава (Воен.Кореспонденту през баканската во́йна 1912-1913 гг.).София, 1983.

Ընդհանուր առմամբ, այս մարտավարությունը դրական արդյունքներ բերեց Ռուսաստանի համար՝ Բալկանյան երկրների միջև ծագող տարաձայնությունը հաջողվեց կանխել, թուրքական կողմը կրեց ռազմական պարտություն, իսկ Ռուսաստանը կարողացավ խուսափել եվրոպական հակառուսական կոալիցիայի սպառնալիքից:

Երկրորդ գլուխը, որը վերնագրված է **“Բալկանյան առաջին պատերազմը և ռուսական դիվանագիտությունը”**, բաղկացած է երկու ենթագլուխներից: Առաջին՝ Բալկանյան առաջին պատերազմի սկիզբը և ռուսական դիվանագիտության դեկտեմբեր 1912 թ.) վերնագրված ենթագլխում նշվում է, որ բալկանյան դաշնակիցների արագ և որոշիչ հաղթանակները ապշեցրին ողջ աշխարհը, բայց արդեն ռազմական գործողությունների ընթացքում արտահայտվում են բալկանյան դաշնակիցների միջև հակասությունները: Հաճախ սահմանազատման գծերը անցնում էին բնակավայրերով, ինչը զգալի դժվարություններ էր ստեղծում: Այսպես, սերբական և բուլղարական զորքերը բաժանված էին Բրեզալնիցա գետով, և բաժանարար գիծը անցնում էր այնպես, որ Շտիպ քաղաքը և նրա շրջակա գյուղերը հայտնվեցին ծախս ափին՝ սերբական վերահսկողության տակ, դաշտերը, այգիները, խաղողի այգիները՝ աջ ափին՝ բուլղարացիների վերահսկողության տակ: Ռուսական դիվանագիտությունը հայտնվել է ծանր իրավիճակում: Երկրորդ՝ Բանակցային գործընթացները զինադադարի ընթացքում (դեկտեմբեր 1912 - մայիս 1913 թ.) և ռուսական դիվանագիտության մարտավարությունը՝ լուսաբանում և վերլուծում է բանակցային գործընթացը: Բալկանյան միության անսպասելի ու փայլուն հաղթանակները Թուրքիայի նկատմամբ հեղաշրջում առաջացրեցին եվրոպական տերությունների միջազգային քաղաքականության տեսակետներում՝ Բալկանյան խնդրի լուծման հետ կապված: Ռուսաստանը նույնպես ստիպված էր նահանջել անձեռնմխելի status quo-ի պահպանման իրեն պահանջներից և թուլատրել տարածքային փոփոխությունների հնարավորությունը՝ ի օգուտ Բալկանյան տերությունների: Ռազմական գործողություններին զուգահեռ Լոնդոնի խաղաղ բանակցությունների ընթացքում նաև դիվանագիտական պայքար էր տարվում Մակեդոնիայի համար: Մեծ տերությունների որոշումը Ալբանական պետության ստեղծման մասին անմիջականորեն ազդեց Մակեդոնիայում ստեղծված իրավիճակի վրա, ինչը առավելագույնս սրեց դաշնակիցների միջև գոյություն ունեցող առանց այն էլ բարդ հարաբերությունները: Դաշնակիցների հաղթանակը մթազնեց Բալկանյան միության ներսում առաջացած սուր հակասություններով: Արդյունքում ավերվեց Ռուսական դիվանագիտության Բալկանյան պետությունների միավորման համար տարված մի քանի ամիս տևած աշխատանքը:

Երրորդ գլուխը՝ **“Բալկանյան երկրորդ պատերազմի բռնկումը: Ռուսական դիվանագիտության անհաջողությունները և նվաճումները”**, կազմված է երկու ենթագլուխներից:

Առաջին՝ **“Բալկանյան միության պառակտումը և ռուսական դիվանագիտության միջնորդական ջանքերը հակամարտության կարգավորման ուղղությամբ”** ենթագլխում ներկայացվում են սկսված նոր զինված հակամարտությունը և ռուսական դիվանագիտության գործունեությունը: Միասնական Բալկանյան դաշինքի փոխարեն, որը միավորվել էր Ռուսաստանի հովանու ներքո, այժմ առկա էին երկու խմբավորումներ. Սերբիան, Հունաստանը և Ռումինիան մի կողմից, իսկ Թուրքիայի հետ բանակցություններ սկսած Բուլղարիան՝ մյուս: Մի կողմից իրար հաջորդող զինված հակամարտությունների և դիվանագիտական ձգնաժամերի արդյունքները ցույց տվեցին, որ Ռուսաստանի ազդեցությունը Բալկանյան երկրների վրա իր էությանմբ մեծ չէր՝ շատ հաճախ նրանք հանդես էին գալիս նրա կամքի և ցանկության դեմ: Բալկանյան երկրները հազվադեպ էին լսում Ռուսաստանի խորհուրդները և ցանկությունները, մյուս կողմից, Բալկանյան պետությունների դաշինքը Սերբիային հնարավորություն տվեց ուժեղանալու, նրա տարածքը գրեթե կրկնապատկվեց, որը հնարավորություն տվեց Հունաստանի և Չեռնոգորիայի հետ սահմաններ հաստատելու: Բալկաններում ավստրիական տարասփռման ճանապարհին նման խոչընդոտի ստեղծումը Ռուսաստանի համար պատերազմի ամենաբարենպաստ հետևանքներից մեկն էր: Մյուս կարևոր դրական հետևանքն էր Ռումինիայի բաժանումը Եռյակ դաշինքից Ռուսաստանի դերը Բալկանյան թերակղզում ձգնաժամային իրավիճակներում շատ դժվար և պատմականորեն պատասխանատու էր, և նրա քաղաքականությունը փոխվում էր՝ կախված հակամարտության զարգացումից: Մանավանդ, որ, ըստ փաստագրական նյութերի, Ռուսաստանի կառավարությունը, համենայն դեպս, ձգտում էր խուսափել Բալկաններում պատերազմից:

Երկրորդ՝ **“Բալկանյան պատերազմները և հայկական իրականությունը”** վերնագրված ենթագլխում ներկայացվում է զորավար Անդրանիկի հրամանատարությամբ հայկական վաշտի մասնակցությունը Բալկանյան Առաջին պատերազմում բուլղարական բանակի կազմում: Բալկանյան պատերազմների ընթացքում բացահայտվել է, որ Եվրոպական պատմության կոնստանտա է դառնում ազգային հարցի երևակայական լուծումն՝ արտահանումների, գտումների և բաժանումների ճանապարհով: Այս սկզբունքը 20-րդ դարում Եվրոպայի համար բերում է ահռելի աղետներ, և եվրոպական պատմության այդ բարբարոսական էջի սկզբում կանգնած է հայոց ցեղասպանությունը:

Եզրակացության մեջ ամփոփվում են ատենախոսության հիմնական արդյունքները, արվում եզրակացություններ:

Բալկանյան տարածաշրջանը XIX դարի ավարտին համաշխարհային քարտեզի վրա առանձնանում էր նախ և առաջ իր ձգձգված հակամարտություններով: Դրանք պարբերաբար կրկնվում և նախորդում են համաշխարհային պատերազմներին:

Բալկանյան տարածաշրջանի փոքր երկրներում կառավարական օղակները XX դարի սկզբին անկախ հիմնական սկզբունքային տարածայնություններից, “ընդհանուր լեզու” գտան և եվրոպական դիվանագիտության համար անսպասելի, Ռուսաստանի հովանու ներքո ձևավորվեց նոր ռազմական-քաղաքական միավորում՝ Բալկանյան դաշինք: Առաջանում է “Բալկանյան գործոն” հասկացությունը, ինչը կարելի է բնութագրել որպես բալկանյան երկրների ազգային, սոցիալ-մշակութային, սոցիալ-քաղաքական և ռազմական նկատառումների համադրություն, որոնք ձևախախտումների խթան էին համարվում միջազգային հարաբերությունների ողջ համակարգում:

1912 թ.-ի հոկտեմբերին Բալկանյան թերակղզում բռնկված զինված հակամարտությունը տարածաշրջանում հասունացող խնդիրների ուղղակի հետևանքն էր: Առաջին հաղթանակների ուրախությունները մռայլվեցին Բալկանյան դաշինքի շարքերում հակասությունների առաջացմամբ: Նրանք հարևանների վրա ավելի ու ավելի շատ սկսեցին նայել ոչ թե որպես թերակղզում դեռևս ուժեղ թուրքական դիրքերի վրա հարձակվող դաշնակիցների, այլ՝ որպես մրցակիցների: Ռուսական դիվանագիտությունն ունենալով իր աշխարհաքաղաքական, մեծատիրական շահերն ու նպատակները տարածաշրջանում, ներքաշվեց մի շարք սուր միջազգային ձգնաժամերի մեջ: Պաշտպանելով բալկանյան պետությունների հաջողությունները, տարածքային ձեռքբերումները և եղբայրական ժողովուրդների շահերը, Պետերբուրգը ստիպված էր մի կողմից դիմակայելու Ավստրո-գերմանական դաշինքի քաղաքական ճնշմանը, մյուս կողմից՝ աջակցություն և փոխըմբռնում փնտրելու Անտանտում՝ իր դաշնակիցների շարքերում:

Ռուսաստանի հիմնական նպատակն էր զսպել բալկանյան դաշնակիցների ավելորդ ախորժակները, ապահովել առնվազն status quo-ի պահպանման սկզբունքը թերակղզում: Ողջ ձգնաժամի ընթացքում Ռուսաստանի ռազմավարական նպատակը մնում էր անփոփոխ: Կայսերական կառավարությունը վճռական էր իր քաղաքականության ընտրության մեջ, որն ուղղված էր փոքր բալկանյան երկրների շահերի ու ռազմական գործողությունների ընթացքում ձեռք բերած նվաճումների պաշտպանությանը:

Բալկանյան միության հիմնական վտանգը ոչ թե նրա արտաքին թշնամին էր՝ պարտված, սակայն փոխվրեժի ձգտող

Թւորքիան կամ “բորբոքված” Ավստրո-Հունգարիան: Հիմնախնդիրը գտնվում էր հենց դաշինքի ներսում: Բալկաններում, զինված հակամարտության արդյունքում, տարածքային արգելք ստեղծվեց դեպի հարավ՝ Ավստրո-գերմանական ընդարձակման համար: Իրավիճակը Թւորքիայում նույնպես ձեռնտու էր Ռուսաստանին: Այն թուլացնում էր Թւորքիային՝ որպես լիարժեք թշնամու: Վերջապես, դաշինքային քաղաքականության առումով այդ տարածայնությունն ընդգծեց ստեղծված խնդիրները՝ դիմակայությունը, սրեց ռուս-ավստրիական հակամարտությունները, հերթական անգամ ցույց տվեց Բեռլինի կողմից աջակցող ավստրիական ընդարձակումը Բալկաններում և ի հայտ բերեց Համաձայնության թույլ կողմերը:

Բալկանյան դաշնակիցների շարքերում բացահայտվեցին մի շարք հակասություններ, որոնք ժամանակ առ ժամանակ վերածվեցին հստակ առձակատման և նույնիսկ զինված բախումների: Բոլոր այս պիտանշաններն անմիջապես նկատվեցին եվրոպական դիվանագիտության կողմից: Ավստրո-գերմանական դաշինքը ձգտում էր խորացնել հակամարտությունը և դրանով իսկ ոչնչացնել ռուսական դիվանագիտության ձեռքում գտնվող լուրջ խաղաքարտերից մեկը: Պետերբուրգը կոչ էր անում բալկանյան դիվանագետներին դիմել առողջ դատողությանը, նստել բանակցությունների սեղանի շուրջ, փրկել Միությունը: Սակայն ռուսական դիվանագիտության տասնամյակների աշխատանքը՝ միավորել Բալկանյան պետություններին, փլուզվեց մի քանի ամսվա ընթացքում:

Միացյալ Բալկանյան դաշինքի փոխարեն, որը միավորվել էր Ռուսաստանի հովանու ներքո, ձևավորվեցին երկու խմբավորումներ՝ Սերբիան, Հունաստանը, Չեռնոգորիան և Ռումինիան մի կողմից և Բուլղարիան, որը շուտով սկսեց բանակցություններ վարել Թւորքիայի հետ: Բուխարեստի պայմանագրին կցվեցին երեք հռչակագրեր՝ բուլղարական՝ բողոքելով նրա պայմանների դեմ և հույս ունենալով դրանց վերանայմանը, դաշնակիցների և Ռումինիայի՝ պայմանագրի վերանայման դեմ:

Հենց այդ հռչակագրերի առկայությունը վկայում էր ձեռք բերված համաձայնության անկայունության մասին: Կապվեցին սուր հակասությունների հանգույցները՝ բուլղարա-ռումինականը՝ Հարավային Դորբուջի շուրջ, բուլղարա-հունականը և սերբականը՝ Մակեդոնիայի սահմանագատման պատճառով, բուլղարա-թուրքականը՝ Արևելյան Թրակիայի հողերի պատճառով:

Բալկաններն Առաջին համաշխարհային պատերազմից առաջ իրենցից իսկապես քաղաքական “վառողի տակառիկ” էին ներկայացնում, սակայն դրա համար մեղքի առյուծի բաժինն ընկած էր Հարավ-արևելյան Եվրոպայի կառավարությունների վրա: Իրավիճակը հիշեցնում էր ոչ թե հետպատերազմյան՝ լարվածության աստիճանական թուլացմամբ, այլ նախապատերազմյան:

Ռուսաստանի համար այդ պատերազմի ծանր հետևանքը հենց Բալկանյան Միության փլուզումն է: Այսպիսով, բալկանյան պատերազմը ցույց տվեց այն ինքնատիպությունը, ինչի դեպքում նույնիսկ տեղային ռազմական իրադարձությունը արձագանք էր առաջացնում եվրոպական կառավարությունների քաղաքական շրջանակներում: Ղա բացատրվում է մայրցամաքի պետությունների շահերի “խտության” ծայրահեղ աստիճանով, որոնք պատճառաբանված են ոչ միայն ազգային բաղադրիչով, այլև սահմանափակ տարածքային տարածությամբ, որտեղ կենտրոնացված էին այդ շահերը: Անհավանական էր, որ Բալկանյան պետություններն իրենք համաձայնության կգան սահմանների հնարավոր վերաձևման հարցում: Բաժանման համար հողը “չէր բավարարում”: Նույնիսկ եթե թերակղզին երեք անգամ ընդարձակ լիներ, միևնույն է, հնարավոր չէր լինի բավարարել փոխադարձ պահանջները:

Ատենախոսության թեմայով հեղինակի հրապարակումները

- 1.Петросян А., Борьба между балканскими государствами и усилия русской дипломатии, направленные на сохранение балканского блока в ходе Первой Балканской войны. "Образование и наука в Аруцахе". Научно-методический и научно-популярный журнал для учащихся и учителей, № 3- 4, Министерство образования и науки НКР, 2011. с. 16 - 23.
2. Петросян А., Освещение македонского вопроса в ходе Балканских войн 1912 - 1913 гг. в советской и российской историографии. "Կանթեղ", № 3(52), 2012, с. 160-165.
3. Պետրոսյան Ա. Ռուսական դիվանագիտության դերը "Բելգրադ - Սոֆիա" առանցքի ստեղծման գործընթացում, "Հայագիտական հանդես", հ. 1-2 (18 - 19), Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան, Երևան, 2012, էջ 91 - 99:

Петросян Аревик Ваноевна
Балканские войны (1912 - 1913 гг.) и позиция России

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - "Всемирная история".

Защита состоится 8 мая 2013 г., в 15,00 на заседание специализированного совета 006, действующего при Институте востоковедения НАН РА, по адресу: 0019, г. Ереван, пр. Маршала Баграмяна 24/4.

Резюме

В диссертации исследуются международные отношения в Европе и внешняя политика России в конце XIX – XX вв.

Предметом выступает балканский фактор европейской международной политической системы в рамках внешнеполитической деятельности России в конце XIX – XX вв. Под выражением "балканский фактор" подразумевается совокупность национальных, социо-культурных, общественно-политических и военных устремлений балканских стран, которые являлись катализатором деформаций во всей системе европейских международных отношений, что не только придавало ей состояние неустойчивости, но и создавало повышенный риск возникновения конфликтов.

Диссертация состоит из введения, трех глав, которые разделяются на параграфы, заключения, списка использованных источников и литературы.

Во **введении** представлены актуальность темы, основные цели и задачи исследования, научная новизна, временные рамки диссертации, методологическая основа, практическое значение, обзор исследованных источников и литературы.

Первая глава диссертации – **"Политические процессы на Балканах и русская дипломатия в начале XX века"** – состоит из двух параграфов. В первом параграфе – "Балканский фактор в европейской политике России 1900 – 1909 гг." – представлена роль балканского фактора в эволюции европейской политики России в 1900 – 1909 гг. Российская дипломатия вынуждена была в своих действиях на Балканах учитывать также интересы европейских партнеров. В связи с этим появилась необходимость реально оценить ту роль, которую мог сыграть балканский фактор в связи с его возрастающим влиянием на эволюцию европейской политики Российской империи. Российская дипломатия, активизировав свою европейскую внешнюю политику, стремилась использовать страны

балканского полуострова для создания так называемого “пояса безопасности”.

Второй параграф – “Территориальные противоречия среди балканских государств накануне вооруженного конфликта в регионе и действия Петербурга по их урегулированию” – посвящен анализу политических процессов в балканском регионе и действиям русской дипломатии, направленным на урегулирование отношений между малыми балканскими странами, рассматривается процесс становления Балканского союза. Политические процессы в регионе, при всей их многогранности, шли, в основном, в двух направлениях. С одной стороны, формирующиеся балканские страны активно искали приемлемые модели территориального размежевания, а с другой – видели основу своего национального самоутверждения в ликвидации турецкого фактора в политических процессах на юге Европы. Обреченные на использование антитурецких устремлений балканских народов, политические круги России видели свою задачу в том, чтобы, не допустив опасного углубления территориальных противоречий в самой семье балканских государств, обеспечить им если не поддержку, то, по крайней мере, нейтралитет со стороны европейских сил в их действиях против Османской империи.

Вторая глава, которая называется – **“Первая балканская война и российская дипломатия.”** - состоит из двух параграфов. Первый параграф – “Начало Первой Балканской войны и усилия русской дипломатии по урегулированию конфликта (9 октября – декабрь 1912 г.)” - рассматривает ход военных действий Первой Балканской войны и стратегию и тактику русской дипломатии.

Освобождение Македонии, являвшейся главной целью союзников, было завершено. Зачастую демаркационные линии проходили по населенным пунктам, что создавало немалые трудности. Линия раздела проходила таким образом, что села оказались на левом берегу Брегалници под контролем сербов, а поля, сады, виноградники на правом под контролем болгар. Дележ добычи возобновил противоречия между союзниками. Российская дипломатия оказалась в сложной ситуации.

Второй параграф - “ Переговорный процесс в период перемирия (декабрь 1912 - май 1913г.): тактика русской дипломатии.” - посвящен анализу переговорного процесса между участниками Балканского союза в период перемирия. Рассматриваются обострившиеся территориальные противоречия между союзниками и стратегия русской дипломатии в данных условиях. Неожиданные и блестящие победы Балканского союза над Турцией вынудили Россию отступить от своих требований сохранения status quo и допустить возможность территориального изменения в пользу балканских стран. Опасения русских дипломатов об опасности возобновления споров по поводу распределения

территориальных приобретений очень быстро подтвердились. Создание албанского государства обострило до предела и без того осложнившиеся взаимоотношения между союзниками. Восстановив мир с Турцией, победители перессорились из-за добычи. Балканский кризис из одной фазы быстро перешел в другую.

Третья глава - **“Разжигание Второй Балканской войны. Неудачи и достижения российской дипломатии”** – состоит из двух параграфов. Первый параграф – “Раскол Балканского союза и политика России по преодолению вооруженного конфликта между балканскими странами” – посвящен анализу причин Второй Балканской войны и практическим действиям российского дипломатического корпуса, которые были предприняты для погашения вооруженного конфликта между балканскими союзниками.

Завершился балканский вооруженный конфликт тяжелым для России результатом - распадом Балканского союза. Череда вооруженных столкновений и дипломатических кризисов показали, что влияние России на балканские государства по своей сути было невелико: очень часто они действовали против ее воли и желания. С другой стороны увеличение территории Сербии почти вдвое привело к установлению границы с Грецией и Черногорией. Создание барьера в лице Сербии на пути австрийской экспансии на Балканах было одним из самых благоприятных для России последствий войны. Другим важным положительным последствием был отрыв Румынии от Тройственного союза.

Балканские войны 1912-1913 гг. стали жестким финалом многолетних сербо-болгаро-греческих столкновений, показали одну из попыток разрешения национальных проблем путем насильственного, кровопролитного раздела территорий. Константой европейской истории стало (мнимое) решение вопроса национальности путем переселения, чисток и дележей. Этот принцип принес Европе ужасные беды и в начале этой варварской главы европейской истории стоит геноцид армянского народа.

Второй параграф – “Влияние Балканских войн на армянскую действительность” – рассказывает об участии армянской роты под командованием полковника Андраника в Первой Балканской войне.

В **заключении** обобщены основные выводы диссертации.

Petrosyan Arevik V.

The Balkan Wars (1912 - 1913) and Russia's stance

The dissertation is submitted for the pursuing of the Scientific Degree of the Doctor of Philosophy in the Field of "World History" 07.00.02.

The defense of the dissertation will take place at 15.00, on May 8, 2013 at the meeting of Specialized Council 006 "World History" at the Institute of Oriental Studies of NAS RA (0019, Yerevan, Marshal Baghramyan ave.

24/ 4)

Summary

The dissertation studies the international relations in Europe and the foreign policy of Russia at the end of XIX and at the beginning of XX centuries.

The **subject** of the dissertation is the Balkan factor of the European international political system within the framework of foreign policy of Russia at the end of XIX and at the beginning of XX centuries. The expression «the Balkan factor» implies the integrity of national, sociocultural, sociopolitical and military tendencies of the Balkan states which accelerated the deformations in the whole European system of international relations resulting not only in instability, but also increasing risk for conflict emergence.

The dissertation consists of an introduction, three chapters subdivided into paragraphs, a conclusion, a bibliography and a list of references.

The introduction presents the actuality of the topic, main tasks and objectives of the study, the scientific novelty, temporal framework of the dissertation, the methodological base, practical significance, a review of the used sources and literature.

The first chapter entitled «**Political processes in the Balkans and Russian diplomacy at the beginning of XX century**» comprises two paragraphs. The first paragraph «The Balkan factor in the European policy of Russia in the period from 1900 to 1909» presents the role of the Balkan factor in the evolution of European policy of Russia in the period from 1900 to 1909. Russian diplomacy was obliged to consider interests of the European partners in its activity in the Balkans.

In this regard a necessity emerged to objectively evaluate the role played by the Balkan factor in the connection of its increasing impact

on the evolution of the European policy of the Russian Empire. The Russian diplomacy having activated its European foreign policy strived to use the Balkan peninsular states to create the so called "safety belt".

The **second paragraph** entitled "**Territorial controversies among the Balkan states prior to the armed conflict in the region and Petersburg's regulatory actions**" is devoted to the analysis of the political processes in the Balkan region and the actions of the Russian diplomacy to regulate relations between the small Balkan states and to the scrutiny of the process of formation of Balkan Union. Political processes in the region, despite their diversity, mainly proceeded in two directions. On one hand, emerging Balkan states actively sought acceptable models of territorial delimitation, on the other hand they saw the foundation of their national identity in the abolishment of the Turkish factor in the political processes in the southern Europe. Doomed to follow the anti-Turkish aspirations of the Balkan states, Russian political circles saw their task in providing if not support to the Balkans then at least neutrality on the part of the European powers concerning their actions against the Ottoman empire to prevent hazardous deepening of territorial conflicts in the family of the Balkan states.

The second chapter entitled «**The first Balkan war and Russian diplomacy**» consists of two paragraphs. The first paragraph «The beginning of the first Balkan war and the efforts of Russian diplomacy to conflict regulation. (October 9 – December, 1912)» reviews the military course of the first Balkan war, also the strategy and tactics of Russian diplomacy. Liberation of Macedonia, being the main target of the allies, was accomplished. The demarcation lines frequently crossed settlements causing significant difficulties. Thus, the demarcation line allotted the villages on the left bank of the Bragalnitza to the Serbians, while fields, gardens, vineyards on the right bank – to the Bulgarians. Division of plunder resumed the controversies among the allies. Russian diplomacy found itself in a complicated situation.

The second paragraph – «Negotiation process during the truce period (December 1912 – May 1913): The tactics of Russian diplomacy» is devoted to the analysis of the negotiation process between the members of the Balkan Union during the truce period. The review proceeds with the aggravated territorial controversies among the allies and the strategy of Russian diplomacy in the circumstances. The unexpected brilliant victories of the Balkan Union over Turkey made the European states refrain from their claims to preserve status quo and admit the possibility of territorial changes in favor of the Balkan countries. The fears of Russian diplomats of the hazard of resuming debate about the distribution of territorial gains were confirmed very soon. Formation of the Albanian state strained to the limit already complicated relations between the allies. Having restored peace with Turkey, the winners stepped into

the row over the trophy. The Balkan crisis rapidly moved from one stage into the other.

The third chapter entitled **«Rekindling of the second Balkan war: Failures and achievements of Russian diplomacy»** consists of two paragraphs. The first paragraph – «Split of the Balkan Union and the Russian policy to overcome the armed conflict among the Balkan states» is devoted to the analysis of the second Balkan war and the practical actions of Russian diplomatic corps undertaken to resolve the armed conflict between the Balkan allies.

The demise of the Balkan armed conflict had severe consequences for Russia – the split of the Balkan union. A series of armed clashes and diplomatic crises reflected that the Russian impact on the Balkan states was not essentially strong; they often acted against its will and wish. On the other hand, almost a double increase of the Serbian territory resulted in establishing the border with Greece and Montenegro. Creating barriers in the person of Serbia on the path of Austrian expansion in the Balkans was one of the most favorable consequences of war for Russia. Another significant positive consequence was estrangement of Romania from the triple alliance.

The Balkan wars of 1912-1913, which were an abrupt termination of long-term Serbian-Bulgarian-Greek clashes, reflected an attempt of national conflict resolution by forcible and sanguinary division of territories. The invariant of the European history became the (false) solution of the national issue by relocation, cleansing and divisions. This principle in the 20th century caused severe mischief to Europe, and at the beginning of the barbarous chapter of European history stands the Armenian Genocide.

The second paragraph – «Impact of the Balkan wars on Armenian reality» reflects the participation of the Armenian company led by commander Andranik during the first Balkan war.

The conclusion sums up main findings of the dissertation.